

Nuraliyeva Sora Bahodir qizi

Student of the direction of Family Psychology of the Jizzakh branch of the National University of Uzbekistan

Nuraliyeva Sora Bahodir qizi

O'zbekiston milliy universitetining Jizzax filiali Oila psixologiyasi yo'nalishi talabasi

Нуралиева Сара Бахадыровна

Студент по направлению семейная психология Джизакского филиала Национального университета Узбекистана

MIRZO ULUG'BEKNING BIZGA QOLDIRGAN ILMIY-MA'RIFIY MEROSI

ANNOTATSIYA: Ushbu ilmiy maqolada Mirzo Ulug'bekning bizga qoldirgan ilmiy-ma'rifiy merosi, asarlari va hayot yo'lidagi hodisalar o'rin oladi. Maqolaning mazmuni ilmiy tilda bo'lib, qomusiy olimning biogeografik tarixi bilan boshlanadi.

KALIT SO'ZLAR: Qomusiy olim, temuriylar davri, Samarqand, Registon, "Zijji-jadidiy ko'ragoniy, risolalar, observatoriya.

НАУЧНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКОЕ НАСЛЕДИЕ, ОСТАВЛЕННОЕ НАМ МИРЗОЙ УЛУГБЕКОВ

АННОТАЦИЯ: Эта научная статья посвящена научно-просветительскому наследию, трудам и событиям жизненного пути, оставленному нам Мирзой Улугбеком. Содержание статьи изложено научным языком и начинается с биogeографической истории ученого-камузи.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: ученый, эпоха Тимуридов, Самарканд, Регистан, "Зиджи-Джадиди корагани", брошюры, обсерватория.

THE SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL LEGACY OF MIRZO ULUGBEK LEFT US

ABSTRACT: This scientific article covers the scientific and educational legacy of Mirzo Ulugbek, his works and phenomena on the path of life. The content of the article is in a scientific language and begins with the biogeographic history of a qomusian scientist.

KEY WORDS: scientist, Timurid period, Samarkand, Registan, zijji-jadidiy koragani, brochures, Observatory.

1. KIRISH

Mirzo Muhammad ibn Shohrux ibn Temur Ulug'bek Qo'rag'oniy – 1394-yil 22-mart kuni hozirgi Ozarbayjon hududidagi Sultoniya shahrida, Amir Temurning to'rtinchi o'g'li Shohrux Mirzo oilasida dunyoga kelgan.

Ma'lumotlarga ko'ra, 1394-yilda Amir Temur Iroqdagi Mordin qal'asini qamal qiladi. Tarixchi Sharafuddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma" asarida yozilishicha, Amir Temurga nabirasi tug'ilgani haqida xabar keltiriladi va munajjimlar uning hukmdor va olim bo'lishini bashorat qiladi. Temur ushbu xushxabar tufayli Mordin qal'asi qamalini to'xtatadi va uning xalqiga yuklangan tovonni bekor qiladi. Yangi tug'ilgan nabiraga **Muhammad Tarag'ay** ismi beriladi.

2. ASOSIY QISM

Muhammad Tarag'ay bolalik yillari buvisi Bibixonimning tarbiyasida bo'lgan. 1405-yil Xitoyga qilinayotgan yurish boshida Temur vafot etgach, ikki yil davomida uning avlodlari o'rtasida taxt uchun kurash davom etadi. Kurashda Temurning kenja o'g'li Shohruxning qo'li baland keladi. U o'z davlati poytaxti sifatida Hirotni tanlaydi, Movarounnahr poytaxti bo'lgan Samarqandni esa o'g'li Ulug'bekka topshiradi.

1411 yilda 17 yoshli Ulug'bek Movarounnahr va Turkistonning hokimi etib tayinlanadi. U yoshligida fan va san'at turlariga, ayniqsa, matematika va astronomiyaga katta qiziqish bildiradi. Ulug'bek yaxshi ta'lim olgan. Ajoyib xotira egasi bo'lib, arab va fors tillarini ya-

xshi bilgan, turk she'riyatidan yaxshi xabar abardor bo'lgan. O'zi ham she'rlar yozgani haqida ma'lumotlar bor.

Ulug'bek 1447-yilda otasining va fotidan xabar topgach Balxga jo'ndaydi. Bu yerda u marhum akasi Boysung'urning o'g'li Alovuddavlaning Hirotida Temuriylar saltanati hukmronligini da'vo qilganidan xabar topadi. Ulug'bek Aloud davlaga qarshi yurish qiladi va Murg'obda bo'lib o'tgan jangda u bilan uchras hadi. O'z jiyani ustidan g'alaba qozonib, 1448-yilda Hirotga qarab yuradi. Biroq Alouddavlaning ukasi Abulqosim Bobur Mirzo unga yordamga kelib birgalikda Ulug'bekni mag'lub etishadi.

Ulug'bek Balxga chekinadi va u yerda to'ng'ich o'g'li Abdullatif Mirzo ism ko'targanidan xabar topadi. Ichki nizolar boshlanadi. Abdullatif Amudaryo bo'yida otasining qo'shinini kutib olish maqsadida qo'shin to'pladi. Biroq shahardagi notinchlik xabarini eshitib, Ulug'bek hech qanday jang bo'lmasdan Samarqandga chekinishga majbur bo'ladi. Abdullatif tez orada Samarqandga yetib boradi va Ulug'bek beixtiyor o'g'liga taslim bo'ladi. Abdullatif otasini hibsdan ozod qilib, Makkaga haj qilishiga ruxsat beradi. Biroq, manziliga yetib bormasdan turib otasi va ukasi Abdulazizni ham 1449-yilda qatl qildirdi.

Ulug'bek davrida Samarqand ilm-fan o'choqlardan biriga aylangan. U yerda 15-asrning birinchi yarmida Ulug'bekning atrofida G'iyosiddin Jamshid Koshiy, Qozizoda Rumi, Ali Qushchi kabi taniqli astronom va matematiklarni bir lashtirgan katta ilmiy maktab vujudga keladi. U vaqtlar Samarqandda O'rta Osiyo haqida ajoyib asar yozgan tarixshunos Hofiziy Abru, taniqli shifokor Mavlono Nefis, shoirlar Sirojiddin Samarqandiy, Sakkokiy, Lutfiy, Badaxshiy va boshqalar yashagan. Ular o'z davrining eng ilg'or fikrli va ilmiy kishilari bo'lgan.

Ulug'bek ilmiy merosining eng aсосiy, ma'lum va mashhur uning "Zij"i bo'lib, bu asar "Ziji Ulug'bek", "Ziji jadidi Guragoniy" deb ham ataladi. "Zij"dan tashqari uning qalamiga mansub matematik asari "Bir daraja sinusini aniqlash haqida risola", astronomiyaga oid "Risolayi Ulug'bek" (yagona nusxasi Hindistonda, Aligarh universiteti kutubxonasida saqlanadi) va tarixga doir "Tarixi arba'ulus" ("To'rt ulus tarixi") asaridir.

Ma'lumotlarga ko'ra, Ulug'bek tibbiyot va musiqaga ham qiziqqan. Jumladan, Alisher Navoiy "Majolis un-nafois" asarida uning she'rlaridan namunalarni keltirib o'tgan.

Mirzo Ulug'bekning vafotidan so'ng Samarqanddagi olimlari asta-sekin Yaqin va O'rta Sharq mamlakatlari bo'ylab tarqalib ketadi. Olimlar o'zlarining boran yerlarda Samarqand olimlarining yutuqlari va "Zij"ning nusxalarini ham yetkazadilar. Xususan, Ali Qushchi 1473-yil Istanbulga borib, rasadxona quradi. Shunday qilib Ulug'bekning ushbu yirik asari Turkiyada tarqaladi va u orqali Yevropa mamlakatlariga yetib boradi. Masalan, 1638-yili Istanbulga ingliz olimi va sharqshunosi, Oksford universitetining professori Jon Griv (1602—1652) keladi. Qaytishida u o'zi bilan Ulug'bek "Zij"ining bir nusxasini Angliyaga olib ketadi. 1648-yili avval "Zij"dagi 98 yulduzning jadvalini chop etadi. O'sha yilning o'zida Griv "Zij"dagi geografik jadvalni ham nashr etadi. 1650-yili esa u "Zij"ning birinchi maqolasining lotincha tarjimasini nashr etadi. Griv 1652-yili mazkur oxirgi ikki ishni qayta nashr etadi.

Ma'lumotlarga ko'ra, hozirgi kunda "Zij" asarining yuzga yaqin forsiy nusxasiva 15 dan ortiq arab tilida nusxasi mavjud. U musulmon mamlakatlarining deyarli barchasida o'rganilgan.

Shunday bo'lishiga qaramay, "Zij" asari umuman olganda to'liq ravishda o'rganilmagan va biror zamonaviy tilga to'liq tarjima qilinmagan. 1994-yili

Mirzo Ulug'bek tavalludining 600-yiligi munosabati bilan asar ilk bor rus tilidagi to'liq tarjimasi nashr etiladi. Shu yili Ulug'bekning yana bir asari "To'rt ulus tarixi" ham Toshkentda o'zbek tilida nashr etiladi.

O'zbekiston Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik instituti qo'lozmalar fondida Mirzo Ulug'bekning samarqandlik xattot Azizullo tomonidan nasx xatida taxminan 1439-yilda, Ulug'bek 45 yoshda bo'lganida ko'chirilgan "Ziji Ko'ragoniy"si saqlanmoqda. Qo'lozma sahifalarida Ulug'bekning tuzatishlari ham bor. Ushbu tuzatishlar uning dastxati, yozuvi haqida ma'lumot beradi.

1417-1420 yillar Ulug'bek Samarqandda madrasa qurdirib, Registonda barpo etilgan birinchi me'moriy ansamblga aylanadi. Ushbu madrasaga Ulug'bek islom olamining ko'plab astronom va matematiklarini taklif etadi. Qolgan ikki madrasa G'ijduvon va Buxoroda qurilgan. Ulug'bek tomonidan qurilgan madrasalar universitet vazifasini bajargan. Ulug'bekning Buxoroda qurdirgan madrasasi peshtoqida "Ilmga intilish har bir musulmon uchun farzdir" yozuvi saqlanib qolgan.

Ulug'bek rasadxonasi - Samarqand shahrining eng diqqatga sazovor obidalaridan biri, 15-asr me'morchiligining nodir namunasi.

1428-1429 yillarda Ulug'bek far

moyishi bilan Cho'ponota tepaligida ulkan silindr shaklida bunyod etilgan. Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma" asarida yozilishicha, balandligi 30,4 metrdan iborat 3 qavatli bino qurilgan. Unda o'ndan ortiq turli astronomik qurilmalar va asboblar bo'lgan. Boburning yozishicha, rasadxonaning sirti koshin va sirli parchinlar bilan bezatilgan. Uning ichiga o'rnatilgan juda katta asbob yordamida Quyosh, Oy, sayyora va yulduzlar katta aniqlikda o'rganilgan. Shuningdek, ma'lumotlarga ko'ra rasadxonada kutubxona bo'lgan. Mirzo Ulug'bekning eng yirik astronomik asari "Ziji Ko'ragoniy" rasadxonada yaratilgan. Uning qurilishi va keyingi ilmiy faoliyati Ulug'bek taklifi bilan yig'ilgan qator mashhur olimlar G'iyosiddin Koshiy, Qozizoda Rumiyy, Ali Qushchi va boshqalar nomi bilan bog'liq.

XV asrda Samarqanddagi Mirzo Ulug'bek qurdirgan rasadxonada katta gina globus bo'lgan. Unda iqlimlarning chegaralari, tog'lar, cho'llar, dengizlar va darolar ko'rsatilgan. Binobarin, dunyodagi ikkinchi globusni Samarqand astronomlari yasashgan. Ulug'bekning o'limidan keyin u mutaassiblar tomonidan yo'qotilgan. Tarixiy manbalarning guvohlik berishicha, Ulug'bek Samarqandda balandligi 50 metrli quyosh soati yasagan. Ushbu noyob soat ham saqlanib qolmagan.

Rasadxonaning qoldiqlari 1908-yil V.L. Vatkin rahbarligida olib borilgan qazilma ishlari natijasida topilgan.

Yoshligida Ulug'bek fan va san'at turlariga, ayniqsa, matematik va astronomiyaga katta qiziqish bildiradi. Uning aqliy dunyoqarashi kengayishida otasi va bobosi to'plagan boy kutubxona za'min bo'ldi, u yerda ko'p vaqtini o'tkazardi.

Ulug'bek u vaqtlar o'lchovi bilan qaraganda, juda zo'r ta'lim olgan. Ajoyib xotira egasi bo'lib, u arab va fors tilini erkin egallagan, turk she'riyatini yaxshi bilgan, adabiy uslublarni egallagan va adabiy bahslarda ishtirok etgan. O'zi ham she'rlar yozgan. Ulug'bekning ust ozi taniqli olim, Temuriylar saroyidagi mashhur matematik va astronom Qozizoda Rumiy bo'lgan. U to'qqiz yasharli Ulug'bekka Marog'adagi mashhur rasadxona xarobalarini ko'rsatgan. Yoshlikdagi aynan shu xotiralari bo'lajak astronom kelajagini belgilagan bo'lishi mumkin.

Ulug'bek davrida Samarqand o'rta asrlar davridagi ilm-fan o'choqlaridan biriga aylangan. Samarqandda, XV asrning birinchi yarmida Ulug'bekning atrofida G'iyosiddin Jamshid Koshiy, Qozizoda Rumiy, Ali Qushchi kabi taniqli astronom va matematiklarni birlashtirgan butun bir ilmiy maktab vujudga keldi. U vaqtlar Samarqandda O'rta Osiyo tarixi haqida ajoyib asar yozgan tarixshunos Hofiziy Abru, taniqli shifokor Mavlono Nefis, shoirlar Sirojiddin Samarqandiy, Sakkokiy, Lutfiy, Badaxshiy va boshqalar yashagan. Ular insoniyat aqli, fanning kuchiga ishongan o'z davrining ilg'or shaxslari bo'lishgan.

1417-1420 yillarda Ulug'bek Samarqandda madrasa qurdirib, bu Registonda barpo etilgan birinchi me'moriy ansamblga aylanadi. Ushbu madrasaga Ulug'bek islom olamining ko'plab astronom va matematiklarini taklif etadi. Qolgan ikkita madrasa G'ijduvon va Buxoroda qurilgan. Ulug'bek tomonidan qurilgan madrasalar universitet vazifasini bajargan. Ulug'bekning Buxoroda qurdirgan madrasasi peshtoqida "Ilmga intilish har bir musulmon uchun farzdir" yozuvi saqlanib qolgan

3. XULOSA

Ammo Ulug'bekning katta ishtiyoqi - bu astronomiya bo'lgan. Ulug'bek hayotining mazmuni va Qozizoda Rumiy, Jamshid G'iyosiddin al Koshiy, Ali Qushchi kabi astronom izdosh-olimlar rasadxona qurilishiga turtki bo'lgan.

Tadqiqotchi olimlarning fikricha, rasadxona qurilishi 1428-1429 yillarda yakunlangan. Rasadxona o'z davrining nodir binosi bo'lgan. Yer silkinishiga bardoshli bo'lishi va bino qurilishi uchun Qo'hak tepaligining toshli etagi tanlangan. Asosiy asbob - sekstant (burchak o'lchagich) - janubdan shimol tomon meridian chiziqlari bo'ylab mo'ljallangan. Asosiy asbobdan

tashqari, rasadxonada boshqa astronomik anjomlar ham bo'lgan.

ADABIYOTLAR:

1. Karimov I.A.Yuksak ma'naviyat – yengimas kuch.-T.:”Ma'naviyat”, 2008;
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini amalga oshirishga doir tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida»gi 2017- yil 14- fevraldagi F-4849-sonli Farmoyishi;
3. Sh.M.Mirziyoyev “Erkin va farovon demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz” Toshkent 2017-yil;
4. Ahmedov Bo'riboy.O'zbekiston tarixi manbalari. T.:”O'qituvchi”.1991.
5. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Toshkent.”O'zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2005.
6. <http://ziyonet.uz;>
7. <http://psychol.ras.ru;>
8. <http://psyberia.ru.>